

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti - 100

Böyük zəhmət, mübarizə və çətinliklər bahasına yaradılan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti cəmi 23 ay ömür sürdü. Bu qısa dövrün özü də çarpışmalarla keçdi. Amma bütün əziyyətlərə baxmayaraq, şərfli bir dövr, tarix yaşandı. Şimaldan gələn qırmızı taun gənc və müstəqil dövlətin fəaliyyətinə son qoydu.

Bundan sonra qadağalar dövrü başlandı. Sovet senzurası nə Xalq Cümhuriyyəti dövründən yazmağa, nə danışmağa, nə də arxiv sənədlərini üzə çıxarmağa icazə verirdi. Çünki qırmızı imperiyamı quranlar və yaşadanlar istəmirdilər ki, Azərbaycan xalqı nə vaxtsa mövcud olmuş müstəqil dövlətindən xəbərsiz olsun, müstəqil yaşamaq və inkişaf etmək iqtidarında olduğunu bilsin.

Tale XX əsrin sonlarında bizə ikinci dəfə müstəqil dövlət yaratmaq xoşbəxtliyini nəsib etdi. Xalq Cümhuriyyətinin acı aqibətinin təkrarına lap az qalmışdı. Lakin xalqın arzu və tələbi ilə yenidən ölkə rəhbərliyinə qayıdan ulu öndər Heydər Əliyev bütün

təhlükələri sovuşdurdu, Azərbaycanın müstəqilliyini əbədi və dönməz etdi!

Gələnlə il xalqımız dövlət müstəqilliyinin yüz illiyini təntənə ilə qeyd edəcəkdir. Bununla bağlı Prezident İlham Əliyev xüsusi sərəncam da imzalamışdır. Artıq bu münasibətlə qəzetimizdə müxtəlif rubrikalar açılmış, yazılar verilmişdir.

Dövrə səslənən qəzet materiallarının da dərcini davam etdiririk.

Vətəncüdə bizlər - qardaş Türkiyədə

İstila kabusu bütün dəhşət və vəhşətilə Azərbaycanın üzərinə çökdükdən sonra milli qəlblərdə ilk açılan ümid və iltica (pənah) yolu, təbii, qardaş Türkiyəyə doğru oldu.

Qaçmaq məcburiyyətində qalan məfkurəçi gənclər və münəvvərlər Anadoluya doğru üz tutdular və buraya sığındılar. Bu yalnız coğrafi vəziyyət icabı olan bir hərəkət, tarixdə əmsalına çox təsadüf edilən bir vəqəə degil idi.

Bu, tarixdə gözükməyən bir faciə və fəlakətə uğramış kiçik qardaşın böyük qardaşına doğru qoşması idi.

Neçün?

Hər halda buraya doğru uçan qəlblərin dərin bir imandan və böyük ümidlərdən qanadları vardı... Fəqət nə yaparsan ki, tale bizdən hər tərəfdə üz çevirmək istiyor. Gəldik Anadolu qardaşlarımızı da atəş içində bulduq və kəndi dərdlərimiz arasında yaralı qəlblərimiz, təbii, buranın dərdləri ilə də yanmağa başladı.

Əli silah tuta bilən gənclərimiz istiqlal mücahidləri arasına qoşdular. Və bu gün köksləri istiqlal medalyası ilə qabaran bu gənclərimizi hər gördükcə nə dərin bir sevinc və qürur duyuruş!

Türkiyə Cümhuriyyətinin bu qədr ağır və çətin şəraitində başladığı inqilab və tərəqqi yolunun hər müvəffəqiyyəti bizi candan sevindiriyor. 8 sənə əvvəl yeni nəşrinə başladığımız məcmuəmizin ilk nüsxəsində "Lozandan sonra" sərlövəhəli məqalədə: "Yeni Türkiyə yeni əsaslar üzərinə qurulmalıdır. Dövlət həyatı əski hökumətlərə yaxışır əsaslar və əsri təməllər üzərinə təsis edilməlidir" deniliyordu.

Türkiyə Cümhuriyyətinin hər dürlü müşkülət və maneələri bərtərəf edərək siyasətən və iqtisadən yüksəlməsi və qüvvətlənməsi bizləri candan əlaqədar edən məsələnin biridir. Bu xüsusdakı hisslərimizin təbiiliyi ilə bərabər, bu eyni zamanda milli davamız icabatındandır.

* * *

Çevrilib geri baxdıqda... Arxada ağır, uzun, bitməz-tükənmez bu sıxıntılı 11 sənəlik həyatımız, vətəncüdə həyatımız. Mühacirlik - hər dürlü məhrumiyyətdir...

Bununla bərabər bu 11 sənədə burada - qardaş Türkiyədə gördüğümüz qardaşcasına müamələ və iyilikləri əbədiyyən unudamayız - bu, qəlblərimizdə və milli həyatımızda silinməz izlər buraxmışdır. Və iləridə türklük və Türkiyə müvərrixi azərbaycanlıların Türkiyəyə iltica keyfiyyəti haqqında çox maraqlı səhifələr yazıla bilər... Gənclərimiz - millətimizin ümid və is-

tiqbalı - vətənlərində dərs oxumaq haqqından belə məhrum qalan zavallı gənclərimiz - qafilə-qafilə nəyəyə qaçırlar? 11 sənədir bu hicrət faciəsi davam edib gediyor. Hər sənə oradan, qanlar içində boğulan vətənimizdən yeni qafilə, yeni karvanlar gəliyor. Gənclər, məsum uşaqlar karvanı! Nəyə, nəyəyə gəliyorlar?

- Türkiyədə məktəbə girməgə!

Hətta, uzaq degil, bir ay əvvəl qaçıb gələnlər 2 uşağı görmək istəmişiniz? Ailə şəfqət və məhəbbətindən məhrum qalan, min bir çeşid məşəqqət keçərək İrani, Turanı dönüb-dolaşmış buraya məktəb üçün gələnlər o uşaqların yanıq qəlblərindəki dərdlərini dinləmək istəmişiniz? Türk tələbə yurduna müraciət ediniz!

Bu gələnlər üçün burada məktəblərin qapıları açıqdır. Hənkə məktəbə gətsəniz - darülfünunda, liseylərdə, orta və ibtidai məktəblərdə - bir qaç azəri gənclərinə təsadüf edərsiniz. Tələbələrimizin məktəblərdə gördükləri hər dürlü hüsni-müamələ və qarşılaşdıqları qardaş hissləri bu acı həyatımızın ən dadlı xatirələrindəndir. Baxınız, liseylərdə gənc qızlar:

"Dağlarda otlar ceyran,

Baxışları heyran-heyran.

Hər yeri cənnət kibi yurdumuz,

Yaşasın Azərbaycan!" -

dəyə bizim şərqiləri oxuyaraq azəri arkadaşlarının yaşlı gönüllərini oxşayırlar. Bu qədr münəvvərlərimiz, tüccar və köylülərimiz Türkiyənin hər tərəfinə dağılıb yaşayırlar, şu və ya bu surətlə həyatlarını qazanırlar.

Türkiyə, bu gözəl qardaş ölkəsi bizim üçün 2-ci vətən olmuşdur.

Dost və düşmən biliyor ki, azəri milliyətçiləri vətənlərini uğradığı istila və zümlərə qarşı səslərini ilk dəfə Türkiyədə yüksəltdilər.

8 sənə əvvəl, 1923 sənəsi 26 iyulda bir qaç azəri mültecilərinin qeyrət və fədakarlıqları ilə İstanbulda Azərbaycan milli davasını müdafiə edən ilk məcmuə "Yeni Qafqasiya" çıxdı.

Və 8 sənədir Türkiyə Cümhuriyyəti hüriyyəti və qanunlarına sığınaraq nəşriyyatımız vasitəsilə bütün mədəni dünyaya milli davamızı tanıdıyor, vətən və millətimizin bolşevik-rus ayaqları altında çeynənən məşru haqlarını xaricdə müdafiə ediyoruz.

Dumanlı günlərin işıqsızlıqlarından bilistifadə ətrafımızda çevrilməkdə olan hər çeşid intriqalar və onu idarə edən əlləri bilməmiş degilləriz... Fəqət nə yapalım... Buludlar, dumanlar dağılıb günəş doğana qədər səbir edəlim.

11 sənədir zavallı Azərbaycanda hala qan axıyor, zülm ərşə çıxmış, ora-

da ağlamayan nə bir göz, nə gülən bir üz qalmışdır. Əlaqədarlar, nəşriyyatımızı təqib edənlər biliyorlar ki, millətimize yapılan bu zülm və vəhşiliklərə qarşı vicdani-bəşərə xitabən 11 sənədir bağırıyoruz.

Səsimizə səs, fəryadımıza məkəs bula biliyoruzmu? Ümumi vəziyyətin bütün müşkülətlərinə rəğmən, Türkiyə əfkari-ümumiyyəsi və mətbuatı bu keçən sənələr zərfində Azərbaycan faciəsinə laqeyd qalmadılar. Acılarımızın ən fəzlə Türk Ocaqları məhafilində duyulduğunu hiss ediyorduk.

1924 sənəsi nisanda İstanbul qəzetlərində Amasya Türk Ocağı tərəfindən çəkilmiş bu teleqrafı oxuduq:

"Qardaş Azəri-türk münəvvəranının Bakı həbsxanələrində məruz olduqları qeyri-insani təzyiqaat və işgəncələrdən biltəəssür aclıq qrevilə müqabiləyə məcbur qaldıqlarını xəbər alan Amasya Türk Ocağı rəva görülməz məzalimi ələmə-bəşəriyyət və mədəniyyət hüzurunda kəməli-şiddətlə protestoyu kəndisi üçün milli bir vəzifə əddinə qərar vermişdir".

1924-də bu məşum 27 nisan günü münasibətilə bir çox qəzetlər Azərbaycan istilası haqqında pək canlı məqalələr yazdılar. İştə bəzi parçalar:

"Bu gün, 27 nisan, türklərə dərin bir acı ilə qarşılanacaq bir gündür. Qardaş Azərbaycan Cümhuriyyətinin milli istiqlalına bu gün nəhayət verilmişdir. 4-cü sənəyi-dövrüyyəsinə basan tarixi istila türklük üçün əlim bir hadisə olmuşdur... 27 nisan 1920 tarixinə təsadüf edən o məşum gündən etibarən "Kiçik Türkiyə" namilə yad edilən sevgili Azərbaycan artıq bütün milli istiqlalını qeyb edərək min dürlü zülm və vəhşətlə Qızıl Rusiya imperatorluğuna ilhaq edilmişdir... Fəqət azəri qardaşlarımız heç bir zaman məyus olmasınlar, onlardakı milliyət və istiqlal eşqi davam etdikcə bir gün yenə bu istiqlal qovuşacaqlardır". ("İləri")

Amasyada çıxan "Əməl" qəzetəsi o gün üçün qara çərçivə içində xüsusi nüsxə nəşr etmişdir və baş məqaləsində yazıyordu ki:

"Bolşeviklərin zülmü altında inləyən Azəri türkləri hala bu günün unudulması acılarını idrakla matəm tutuyorlar. Müstövillərin zülm və vəhşəti isə gündən-günə təzayüd ediyor".

Yenə eyni tarixdə "Axşam" yazıyordu ki: "Azərbaycanın bu matəm gününün yaşlarına bütün türklər iştirak edərler. Bu münasibətlə keçən sənə yazdığımız şu sətirləri təkrar ediyoruz: Mavi, al, yaşıl Azərbaycan bayrağı, qırmızı-bəyaz türk sancağı kibi bir gün bütün endirildiyi yerlərdə təkrar yüksələcəkdir". 1924 təşirini-əvvəldə Əhməd

Cavad bəy "İqdam"da diyordu ki: "Türk olmaq həsbilə kəməli-səffətlə söyləyəcəgiz ki, həmirqimiz olan azərbaycanlıların uğradıqları qital bizi son dərəcədə mütəəllim ediyor. Bolşevik idarəsinin şiddətilə Azərbaycan türklərinin və baxşus ərəbi-ürfanının uğradıqları fəcayə tükələrimizi ürpədiyor. Tökülən qadın, çoluq-çocuq qanının acısilə icrai-məzalim edənlərə lənət oxuyuruş... Hüdudlarımızın o biri tərəfində cərəyan edən o vəqayi-müdhişə bizi titrədiyor".

Bu, məxsusi bir az uzatdığım və yaralı qəlblərimizə soyuq su kibi səpilən yazıları yenə Türk Ocaqlarının həyəcanlı səsilə bitirəlim:

Türk Ocaqlarının naşiri-əfkari olan "Türk yurdu"nda (1925, №9) Yaqub Qədri bəy səmimi bir həyəcanla ətrafa xitabən diyordu ki:

"Böyük Türk irqinin bir qolu milli istiqlalını qeyb etmiş, öz vətəmindən vətəncüdə qalmış, dil, duyğusu və qafası daimi və mütəzaid bir təhlükə altında, qorxu və əzab və işgəncə içində qıvrınıyor. Bu bədbəxt millətin adı - Azəri türklər və bunun yurdu Azərbaycan... Fəqət bu ölkədə yaşayanların iztirabını hənkə əl təsbit və təhdid edə bilir?"

Fəqət nə yazıq ki, bunlar səslərini bizim - biz türk milliyətçilərinin - qulağına belə yetişdirə bilmək xüsusunda çəkmədikləri müşkülət qalmıyor..."

İştə bu qara günlərimizdə qardaş məmləkətdən gələnlər mənəvi yardım səsləri!

* * *

Fəqət könül arzu edərki ki... Sus, sus, ey könül, çərxi-fələk şimdiki böylə dönüb gediyoş...

Mustafa
"Odlu yurd", 27 nisan 1931,
№2 (27)

Vətəncüdə - qürbətde yaşayan, vətəndən ayrı düşmüş
iltica - sığınma, pənah
Qafilə - dəstə
Məkəs - əks olunan yer
Mütəzaid - getdikcə artan, çoxalan

Mustafa Vəkilov (Vəkili) - (1896 - Qazax, 1965 - Ankara) ali təhsilli hüquqşünas. Azərbaycan Parlamentinin üzvü, müsavətçi. "Azərbaycan" (1918-1920) qəzetinin redaksiya heyətinin üzvü. İstiqlal mücahidi, qüdrətli qələm sahibi.

P.S. Məqaləni redaksiyaya
professor Şirməmməd
Hüseynov təqdim edib